

7. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 4: Доповідна записка про організацію ОПІ.
8. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 1: Загальні постанови. Статут Одеського політехнічного інституту.
9. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. Спр. 148: Короткий звіт про діяльність інженерно-будівельного факультету за 1921 р. Списки викладачів.
10. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 3: Доповідь представника «Союзу студентів техніків» про необхідність організації Політехнічного інституту в м. Одесі.
11. ДАОО. — Ф. Р-1359. — Оп. 1. — Спр. 3: Декрети, постанови, розпорядження та інструкції Відділу вищої школи і положення про раду Комісаріату вищих учбових закладів м. Одеси в 1919 р.
12. Кларк Чарльз Джонович / Рікун І. Е. Енциклопедія сучасної України. — Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=7792. — Дата звернення: 25.10.2019.
13. ДАОО. — Ф. Р-150. — Оп. 1. — Спр. 494: Відомості про діяльність Одеського політехнічного інституту і робфака.
14. ДАОО. — Ф. Р-126. — Оп. 1. — Спр. 222: Звіт про роботу інженерно-будівельного факультету ОПІ.

Надійшла до редакції 10.10.2019 р.

УДК 94(477.74)«1975/1982»

О. А. Шановська

ПОЛІТИЧНІ ДОКУМЕНТИ ОДЕСЬКОГО САМВИДАВУ

Шановська Олена Андріївна, к. і. н., доц., доцент кафедри політології, e-mail: baku1589@gmail.com

Одеський національний політехнічний університет
пр-т Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, Україна

АНОТАЦІЯ

На матеріалах з архіву Управління Служби безпеки України в Одеській області аналізуються документи самвидаву, досі відсутні у науковому обігу. Опрацьовані документи з архівно-слідчої справи, заведеної на дисидента, автора та поширювача самвидаву Петра Олексійовича Бутова в органах радянської таємної служби, яка налічує 14 томів. Документи розповсюджувалися самвидавом в Одесі в 1975–1982 рр. — під час проведення погромної агентурної спецоперації КДБ УРСР щодо авторів та активних поширювачів самвидаву під кодовою назвою «Блок». Документи мають вираз-

ний політичний характер дисидентської літератури і демонструють протистояння дисидентів державі як апарату насильства.

Ключові слова: самвидав, Одеса, інакомислення, П. О. Бутів, дисидентський рух, КДБ.

Е. А. Шановская

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ ОДЕССКОГО САМИЗДАТА

Шановская Елена Андреевна, к. и. н., доц., доцент кафедры политологии, e-mail: baku1589@gmail.com

Одесский национальный политехнический университет
пр-т Шевченко, 1, г. Одесса, 65044, Украина

АННОТАЦИЯ

На материалах из архива Управления Службы безопасности Украины в Одесской области анализируются документы самиздата, до настоящего времени не введенные в научный оборот. Обработаны документы из архивно-следственного дела из 14 томов, заведенного на диссидента, автора и распространителя самиздата Петра Алексеевича Бутова в органах советской тайной службы. Документы распространялись самиздатом в Одессе в 1975–1982 гг. — во время проведения погромной агентурной спецоперации КГБ УССР против авторов и активных распространителей самиздата под кодовым названием «Блок». Документы носят выраженный политический характер диссидентской литературы и демонстрируют противостояние диссидентов государству как аппарату насилия.

Ключевые слова: самиздат, Одесса, инакомыслие, П. А. Бутів, диссидентское движение, КГБ.

O. A. Shanov's'ka

POLITICAL DOCUMENTS OF THE ODESA SAMIZDAT

Shanov's'ka Olena, Candidate of historical sciences, Assistant professor of Department of political science, e-mail: baku1589@gmail.com

Odesa National Polytechnic University
Shevchenko Avenue, 1, Odesa, 65044, Ukraine

ABSTRACT

The documents of samvydav, which are missing in scientific circulation to date, are analyzed, based on the materials from the archive of the Security Service of Ukraine in the Odesa region. The documents from the archival-investigative case, which were filed against a dissident Peter Butov, author and distributor of samvydav were studied. The investigative case consists of 14 volumes and was initiated by the agencies of Soviet secret service. The documents were distributed by samvydav in Odesa from 1975 till 1982. This period of time coincided with a large-scale special operation under the code name «Block», which was conducted by KGB of the USSR, against authors and active distributors of samvydav. The documents have a clear political stripe of dissident literature and demonstrate the dissidents' opposition to the state as a vehicle of violence.

Key words: *samvydav, Odesa, dissent, Peter Butov, dissident movement, KGB.*

Відкриття значних масивів недосяжних раніше архівних документів Галузевого державного архіву Служби безпеки України та регіональних архівів СБУ створює нові можливості для поглиблення наукових знань про боротьбу радянських таємних служб із політичною опозицією та всяким інакомисленням. Для вивчення історії самвидаву та дисидентського руху чималий інтерес становлять документи, які зберігаються в архіві Управління СБУ в Одеській області. Адже Одеса в архівних документах фігурує як один із потужних центрів розповсюдження самвидаву в СРСР так само, як Москва, Ленінград і Київ.

Документи зі справи дисидента Петра Бутова, які досі не були введені до наукового обігу, привертають особливу увагу ще й тому, що з ім'ям П. Бутова було пов'язано функціонування однієї з найбільших бібліотек самвидаву у СРСР. Цей факт відзначив академічний історик Ю. Д. Зайцев, посилаючись на

опубліковану в США в 1984 р. книгу московської дисидентки Людмили Алексєєвої [1, с. 294], працю самого П. Бутова [2, с. 68], спомини про правозахисний рух в Одесі [3, с. 240] та на стислу інформацію про П. Бутова з енциклопедичного довідника [4, с. 105]. Він писав: «Прикрим фактом у діяльності одеських кагебістів було таємне існування в місті великої бібліотеки самвидаву. Після арешту В'ячеслава Ігрунова опіку над нею перейняв фізик Петро Бутов. Від літа 1981 р. у нього відбулося кілька обшуків, а в кабінеті, де він працював, було встановлено підслуховуючий пристрій. У помешканні вилучили низку документів сам- і «тамвидаву», але видати бібліотеку та її архів — фотокопії антирадянської літератури — він відмовився. Тож 27 серпня 1982 р. Одеський облсуд покарав його 5-річним позбавленням волі та 2 роками заслання» [5, с. 424].

Залишаючи поза увагою історію існування підпільної бібліотеки Ігрунова — Бутова в Одесі, зосередимося на документах, які були вилучені при обшуках у П. Бутова і використовувалися як речові докази для його обвинувачення у скоєнні злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 КК УРСР. Зокрема у тому, що він «систематично займався розповсюдженням наклепницьких вигадок, які ганьбили радянський державний і суспільний лад, в усній формі, а також зберігав і поширював з тією ж метою літературу такого ж змісту» [6, арк. 1].

Звернімося до самвидавних документів, кваліфікованих працівниками КДБ як «антирадянські», які докладно описані у протоколах огляду та приєднані до справи П. Бутова. За своїм змістом, характером інформації в них документи є політичними, оскільки порушують проблему державної влади та управління, хоча й не завжди мають конкретну програму політичних дій.

Документи добре характеризують умонастрої критично налаштованої інтелігенції, яка активно цікавилася самвидавною літературою. Перш за все, архівні матеріали відбивають нонконформістську позицію самого П. Бутова. Згідно з анкетними даними, він народився 30 квітня 1946 р. у селищі Молочне Вологодської області, за національністю — росіянин, безпартійний, в 1971 р. закінчив фізичний факультет Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова за спеціальністю фізик-теоретик. Жонатий, мав двох дітей — 7 і 2 років. До

арешту проживав в Одесі на вул. Орджонікідзе (нині — вул. Разумовська), буд. 2/4, кв. 7, працював електромонтером 5-го розряду на підприємстві «Райсільгоспенерго» Овідіопольського району Одеської області [7, арк. 36–37].

З російськомовних рукописів — начерків до майбутньої книги П. Бутова, — а те, що рукописи належали йому, засвідчили дані почеркознавчої експертизи, — можна судити про його неприйняття політики СРСР і дій правлячих кіл, які нехтували інтересами народу: «Важко знайти у Радянському Союзі людину, яка б не розуміла, що уряд обманює її. Тим не менш, слід визнати, що патріотизм більшості виражається, як зараз прийнято говорити, у мовчазній підтримці дій уряду, незважаючи на те, що політика уряду завдає шкоди життєво важливим інтересам народу. Аналізу цього протиріччя ми й хочемо присвятити дану роботу. Ми хочемо зрозуміти, яким чином уряду одної з найбагатших країн світу, яка володіє колосальними ресурсами, сильною державою, міцним воєнно-економічним потенціалом, вдається досягати своїх політичних цілей, зневажаючи інтересами народу і навіть діючи йому на шкоду, і при цьому знаходити підтримку народу...» [8, арк. 18].

З іншої цитати можна зробити висновок про те, що для П. Бутова було зрозумілим і важливим питання про суспільне благо, про відповідальність перед майбутніми поколіннями: «Виправдовувати дії можновладців завжди було заняттям недобрим. Більш корисний для розвитку суспільного життя критичний погляд на дії влади. Набагато корисніше не підкорятися нерозумним діям, ніж сліпо слідувати їм. <...> Нащадки скажуть про нас: що ж то були за люди, які допустили трагедію? Як же можна було так низько опуститися? Ми просто ще не високо піднялися. 9.П.80» [8, арк. 1].

У період 1975–1982 рр. П. Бутов написав текст на 9 сторінках — фрагмент для майбутньої книги. В цьому тексті під назвою «Будущее — Россия» він бачив однією з форм боротьби з радянською владою неучасть у політичному житті, непокору владі. Він указав на еміграцію як чинник, який забезпечує «істинну свободу» людині [9, арк. 185].

Для нього, як він сам про це пише, немає сумніву у відсутності свободи у радянських людей: «людина, яка лише підтримує уряд у всіх його діях, — не патріот, а вірнопідданий, люди-

на, котра віддає себе свідомо у підкорення іншим, — раб, який відмовився від прояву своєї волі в обмін на те, що йому збережуть життєдіяльність. Людина, яка продала свою свободу в обмін на ілюзорне благополуччя...» [8, арк. 2]. Він зауважив, що в умовах, коли легітимність радянської влади забезпечувалася головним чином за рахунок державної пропаганди, радянські люди дотримувалися конформної поведінки, виявляли громадську покiрність та одностайність: «Тому реалістичне мислення і відсутнє у радянської людини. Вона може проклинати все в дрібницях, але в цілому — в цілому вона відчуває себе частиною системи «ми», яка б система не була, але це ми. І доводи розуму безсилі» [8, арк. 20].

П. Бутов піддав справедливій критиці патерналістську практику державного управління, за якою «радянська людина виглядає як прохач за власні гроші...» [8, арк. 22]. Доводи про безплатну медицину та освіту він відкидає, тому що це теж працює на державну пропаганду: «Адже нам все дають — навіть освіту. Якщо послухати одну частину пропаганди, то ми сидимо, а нас турботливо обходять і роздають блага» [8, арк. 23]. Негатив він вбачав у тому, що «людина, яка отримує освіту чи лікування безплатно ... позбавлена серйозної переваги, яку має людина, котра платить гроші, — права критики та обґрунтованої вимоги покращити обслуговування» [8, арк. 7].

Автор тексту вказав на маніпулювання свідомістю радянських людей за допомогою міфу про зовнішніх ворогів: «Народ вірить, що США агресивні, — з одного боку, а з іншого, — його постійно залякують, нагадуючи про минулу війну. Адже радянським людям весь час вселяють думку про існування «наших» ворогів, які «нас» ненавидять» [8, арк. 20].

Вбачаючи існуюче протиріччя між словами та реальними справами влади, П. Бутов також іронічно підмітив: «Особливу роль відіграє вироблене та проголошене уявлення про те, що «ми» несемо миру певну вищу справедливість, а влада наша, по суті, найкраща в світі, і організатором всього цього блага є «сама людяна людина» (Ленін. — *О. Ш.*)... Тому й беремося ми повчати весь світ, тому що система в нас сама гуманна. Тому й можемо ми окупувати інші країни, через те, що несемо їм мир і справедливість» [8, арк. 18–19]. Немає сумніву, що автор намагається на окупацію Чехословаччини.

Врешті-решт, він зробив висновок, що «...ідея про комуністичний ідеал виявляється просто зручним засобом для обкрадання бевзнів, які вірять в те, що комуністи — найідеальніші люди на землі, приклад для наслідування, неймовірно безкорисні...» [8, арк. 30].

П. Бутов вказав на існування в СРСР — «в цих умовах загальної нестачі (дефіциту. — *О. Ш.*) та всеосяжної турботи» опозиції партійно-державній владі: «Уряд все ще сподівається, що опозиція є наслідком хворобливого уявлення однаків і віддалення їх із суспільства приведе до ліквідації опозиції. <...> Нинішній розквіт опозиції пов'язаний з ясним розумінням того, що уряд займає реакційну позицію» [8, арк. 40]. Реакційність режиму, за автором, полягала не тільки в переслідуванні інакодумців і поширювачів самвидавної літератури, хоча, як він слушно зауважив, «читання та розповсюдження книг не може вважатися злочином, тому що, в кінцевому рахунку, людині дана можливість досягнути істину, виділити її серед невірних уявлень» [8, арк. 39].

Підставою для обвинувачення радянської влади у ретроградстві у П. Бутова виступають, насамперед, дії влади, задекларований політичний курс, хоч і званий реалістичним, але зовсім далекий від реальності: «Оскільки виникнення опозиції діям уряду природно впливає з протиріччя між реальними справами та словами представників уряду. Це протиріччя жакливе» [8, арк. 35]. Він мав рацію, адже реальна дійсність рішуче спростовувала оптимістичний настрій адептів пропагандистської ідеології щодо розквіту соціального благополуччя та непогрішності командно-бюрократичної системи. Як він вірно зауважив, «основний лейтмотив нашого життя — це труднощі, які потрібно перемагати. В газетах іншим разом пишуть, що ці труднощі «штучні», або ж створюються безвідповідально, на місцях, але в цілому ніхто не говорить, що ці «труднощі» не те, щоб створюються штучно — вони невід'ємна частина системи...» [8, арк. 21].

П. Бутов виклав реформаторську ідею про державний устрій СРСР за європейським зразком. Він писав: «Вільна держава не уявляється інакше, як улаштована за зразком європейських країн — виборність, парламентська система, розподіл законодавчої та виконавчої влади, незалежність суду від держави,

рівність всіх громадян перед законом і т. ін. Такий державний устрій передбачається необхідним для того, щоб людина мала можливість реалізувати свої власні права як вільного громадянина, основним надбанням якого є його природні якості. Саме така держава і повинна мати назву вільної» [8, арк. 4].

У рукописному документі «Некоторые вопросы самиздата» П. Бутов висловив свої погляди на самвидав і дисидентство як усталені явища, характерні для суспільного розвитку СРСР, навіть арешти не придушили рух дисидентів, хіба тільки змінили їхній склад. Їхню сталість він пояснював об'єктивними причинами. Джерелом самвидаву, за П. Бутовим, була нестача інформації в царині історичної, філософської та художньої літератури. Джерела самвидаву були пов'язані з критичним мисленням меншості представників радянського суспільства, її несприйняттям офіційної пропаганди, з інакодумством. Дисидентський самвидав був продуктом інакомислення — він створювався в дисидентському середовищі та відображав проблеми, які його хвилювали — оцінку діяльності держави, її ідеології, економіки, а також взаємовідносини держави та дисидентів [10, арк. 216]. Він зазначив, що існування дисидентства вважає неправильним, очевидно тому, що писав це під час проведення слідства, коли йому ставилася у провину «антирадянська агітація і пропаганда з метою підриву радянського ладу». Як стверджував П. Бутов, його досвід та деякі знання про дисидентство переконують його в тому, що «ставлення до нього з боку держави є абсолютно ворожим. <...> Під тиском держави дисидентство також, повільно та поступово, посилюється. В чому? Якщо наприкінці 60-х — на початку 70-х рр. дисиденти чекали на гнучку реакцію від держави, можливість знайти шляхи взаєморозуміння, то їхні ілюзії швидко розсіялися, тепер дисиденти швидше відчувають себе відщепенцями, людьми, які вимушені жити у вороже налаштованій до них державі» [10, арк. 214].

Прикладом дисидентської літератури була самвидавна книга, вилучена при обшуку 20 лютого 1982 р. у знайомій П. Бутова Олени Забеліної. Книга без назви, містить 261 сторінку тексту — ксерокопію з машинопису на тонкому білому папері. Текст був ідентичний тому, який був знайдений під час обшуку у П. Бутова 30 червня 1981 р. під назвою «Гадкие лебеди» Аркадія і Бориса Стругацьких. Ключову роль в актуалізації

дисидентської теми відіграє один із персонажів Віктор Банєв, який викриває вади держави: «Державний апарат в усі часи уважатиме за свою задачу збереження статус-кво. Не знаю, наскільки це було виправдане раніше, але зараз така функція держави просто необхідна. Я би визначив цю функцію так: всіляко перешкоджати майбутньому, запускати щупальці в наш час, обрубати ці щупальці, припікати їх розпеченим залізом... Заважати винахідникам, заохочувати схоластів і балакунів. На вищі державні посади — старців, обтяжених сімейством і боргами, не молодше п'ятдесяти років, щоб брали хабарі та спали на засіданнях...» [11, арк. 161].

Викривальний характер літератури самвидаву добре характеризують вилучені під час обшуку у П. Бутова 10 лютого 1982 р. копії машинописних текстів — так званих «останніх слів» у суді 14 засуджених дисидентів: Андрія Синявського, Володимира Буковського, Лариси Богораз, Олександра Гінзбурга, Юлія Даніеля, Юрія Галанскова, Андрія Амальрика, Вячеслава Чорновола, Павла Литвинова, Вадима Делоне, Костянтина Вавицького, Володимира Дремлюги, Гомера Баєва, Іллі Бурмістровича. Як указувалося слідчим КДБ, у кожному «останньому слові» автори «зводили наклеп на органи суду, прокуратури та слідства», «знеславлювали радянське законодавство», стверджували, що в СРСР «відесутні конституційні свободи громадян» [12, арк. 143].

Андрій Синявський, фігурант гучного судового процесу, який став початком дисидентського руху в СРСР, піднімаючи тему інакодумства в «останньому слові» на суді в лютому 1966 р., заявив: «...У тутешній наелектризованій, фантастичній атмосфері ворогом може вважатися кожна «інша» людина. Але це не об'єктивний спосіб знаходження істини. А головне — я не знаю, навіть видумувати вогонь, нагромаджувати чудовиська, реалізуючи художні образи, розуміючи їх буквально» [12, арк. 143].

Умонастрій дисидентів добре характеризує полеміка навколо статті московського дисидента-вигнанця Олександра Солженіцина та його оприлюдненого заклику «Жити не по лжи!». При обшуку у П. Бутова був вилучений і рукопис О. Солженіцина, який виніс на публічне обговорення проблему громадянської мужності, принципівості, взявши за зразок моральну стійкість

чехів і словаків під час серпневих подій 1968 р. Неприйняття О. Солженіциним політики СРСР чітко характеризує його висловлювання: «Зраджений нами, обманутий нами, воістину великий народ Європи — чехословацький, невже не показав нам, як навіть проти танків вистояє незахищена груди, якщо в ній достойне серце?» [13, арк. 10].

О. Солженіцин з гіркотою писав: «Ми так безнадійно втратили людське обличчя, що за сьогоднішню скромну кормушку віддамо всі принципи, душу свою, всі зусилля наших предків, всі можливості для нащадків — тільки б не розладити свого утлого існування» [13, арк. 7]. Ці слова перекликаються з іронічними висловлюваннями П. Бутова.

В порядку обговорення статті О. Солженіцина К. Буржуадемов закликав «самостійно думати, відповідально вирішувати та сміливо діяти — замість традиційного у нас «уважно слухатися, беззаперечно коритися, виконувати не розмірковуючи» [13, арк. 14].

Інший учасник дискусії В. Н. піддав атаці духовно-моральні умови розвитку суспільства, засудив двозначність і лицемірство, до якого вимушені удаватися люди в СРСР — «тоталітарній атеїстичній державі», де «кожна людина поставлена в умови, за яких вона, якщо й може обминути активну неправду, то ціною значних зусиль, добровільно прийнятих жорстких обмежень на вибір професії, знайомих, друзів, на рід суспільної діяльності і т. п. І майже неможливо для середньої людини ухилитися від участі в неправді пасивній: вона прилучена до неї на зборах, коли мовчки вислуховують ритуальну маячню зобов'язань, коли мовчки схвалює нереальних «планов громадьє», на виробничій нараді, коли мовчить при подвійному рахуванні: одному, халтурному — для начальства, іншому, по суті — для себе; в розмові з товаришами по службі, коли мовчить при обговоренні технологічних режисерських знахідок у неправдивому та пустому телефільмі...» [13, арк. 29]. Звіди, за автором, і певна компромісна форма поведінки. Як він пише, люди, які зазнають душевний розлад від невідповідності існуючій реальності та власних уявлень про правду та брехню, — це інакшумці, читачі самвидаву.

Повні тексти з даного обговорення нині представлені в Інтернеті [14].

У вилученому у П. Бутова документі «Огляд суспільно-політичних матеріалів № 1–3 журналу «Поиски» (московський вільний журнал. — *О. III.*) широко представлена наскрізна, як зазначено авторами, проблема дисидентства. За П. Тамаріним, «дисидент — це і є прообраз людини майбутнього... Повністю вільні від внутрішнього рабства лише дисиденти... вони піднялись до протистояння на весь зріст апарату насильства» [15, арк. 6]. Інший автор П. Прижов також указав на розв'язану владою «локальну громадянську війну — війну на розпорошення, деморалізацію та придушення дисидентів — спротив відповів власною нормою солідарності, насильства і моральної стійкості. Вже більше десяти років, як воно невіддільне від життя народу, а з ними і поняття про незалежність громадянської позиції, незалежної особистості <...> влада виявила готовність до розвитку конфлікту у взаємне протистояння» [15, арк. 6]. Г. Байда звернув увагу на значну роздвоеність у питанні про ставлення до діяльного інакомислення не тільки в освіченому середовищі, але й серед окремих його представників. Показово, що в журналі «Поиски» був опублікований в перекладі з чеської мови відомий правозахисний документ — Хартія-77. Ця назва, як указано авторами, стала символом міцного суспільного руху в окупованій Чехословаччині, учасники руху — «громадяни незалежного світу» (підкреслено в тексті. — *О. III.*) [15, арк. 14].

1979 рік члени редколегії московського журналу «Поиски», серед яких був і одеський історик Гліб Павловський, виділили як «рік рішучої перемоги над гідрою самвидаву» для КДБ. Вони зазначали: «Проваливши за попередні два роки план з розгрому гельсінських груп, власті всерйоз розраховують взяти реванш на самвидаві. Розмах обшуків за минулий з початку року час вражає уяву навіть бувалих ветеранів демократичного руху. За попередніми даними, обшуки пройшли принаймні в чотирьох містах (Москві, Ленінграді, Києві, Одесі), їхнє число вже перевищило півсотню» [15, арк. 18].

Отже, немає сумніву в тому, що дисиденти відрізнялися від переважної більшості радянських громадян вільнодумством, реагували на негативні явища та протиріччя існуючої реальності найбільш гостро. Їхній критичний погляд на радянську дійсність зсередини цікавий сам по собі для вивчення історії доби «застою». Також, як показав огляд наведених докумен-

тів, їхня інформація містить відомості про самвидав і дисидентський рух як явища, характерні для суспільного розвитку СРСР 1960–1980-х рр. Зокрема, апелюючи до текстів, можна стверджувати:

1) Появі самвидаву та зародженню дисидентського руху, їхньому усталенню сприяла радянська система з пропагандою «досягнень» режиму, дезінформацією, контролем над суспільною думкою, боротьбою з інакомисленням, — зі співіснуванням неправди та насильства (за О. І. Солженіциним).

2) У політичних документах самвидаву нищівній критиці піддавались пустослів'я, догматизм, ідеологізація, критичного рівня невідповідності між словами та ділом, інші невід'ємні складові радянської системи. Очевидно, що дисиденти були не задоволені сурогатами існуючої соціальної реальності.

3) Дисидентам не був притаманний хрущовський «романтичний комунізм», вони усвідомлювали свою ненависність і страх до режиму та ворожість радянської системи до них — система zorganizувала проти них «локальну громадянську війну».

4) Навіть серед читачів дисидентської літератури не було єдності у питанні відкритого протистояння радянській системі. Це засвідчила дискусія в інтелектуальних колах, яка по суті звелася до філософського питання: що робити?

Джерела та література

1. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР: Новейший период / Л. Алексеева. — Москва: Хельсинкская группа, 2006. — 384 с.
2. Одеська хвиля. Документи, твори, спогади в'язнів сумління / упоряд.: П. Отченашенко та ін. — Одеса: Сімекс-прінт, 2010. — 335 с.
3. Дороги за колючою проволокою. Воспоминания, очерки о людях ГУЛАГа и о правозащитном движении в Одессе / сост.: В. М. Гридин и др. — Одесса: Астропринт, 1996. — 259 с.
4. Рух опору в Україні: 1960–1990: енциклопедичний довідник / передм. Осипа Зінкевича, Олеся Обертаса. — 2-ге вид. — К.: Смолоскип, 2012. — 896 с.
5. Зайцев Ю. Рух опору на Півдні України (кінець 1950-х — 1980-ті роки): Одеська парадигма // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність Вип. 24: Український визвольний рух середини ХХ століття в контексті суспільно-політичних ідей, подій та обставин / [гол. редкол. Микола Литвин; упоряд. і наук. ред. Михайло Романюк, Олександра Стасюк]; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. — Львів, 2014. — С. 413–434.

6. Постанова про порушення кримінальної справи щодо Бутова П. О. та прийняття її для провадження від 10 лютого 1982 р. // Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області (далі — Архів УСБУ ОО). — Спр. 24444-П. — Т. 1. — Арк. 1-2.
7. Анкета заарештованого Бутова Петра Олексійовича // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 1. — Арк. 36-37.
8. Речові докази: рукописи П. Бутова // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 12. — 47 арк.
9. Протокол огляду рукописних документів, вилучених 15 квітня 1982 р. при обшуку в квартирі Доброї Лейї Самуїлівни // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 3. — Арк. 183-187.
10. Рукописний документ П. Бутова «Некоторые вопросы самиздата» // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 3. — Арк. 214-216.
11. Протокол огляду документів, виявлених і вилучених 10 лютого 1982 р. під час обшуку в квартирі Забеліної Олени Андріївни // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 3. — Арк. 160-161.
12. Протокол огляду документів і предметів, вилучених 10 лютого 1982 р. під час обшуку в квартирі обвинуваченого Бутова Петра Олексійовича // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 3. — Арк. 142-144.
13. Речові докази: документ «Жить не по лжи!» (Збірник відгуків-спорів на статтю О. І. Солженіцина) // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 7. — 178 с.
14. Абрамкин В., Буржуадемов К., Великанова Т. М., Гринева А., Грин В., В. Н., Никольский В., С. О., Е. П., Померанц Г. С., Ростиславский М., Светлов К., Сокирко В. В. Жить не по лжи (сборник откликов-спорів на статью А. И. Солженицына). — [Електр. вер.]. — Режим доступа: <http://victor.sokirko.com/ideology/gnl/>
15. Речові докази: документ «Обзор общественно-политических материалов № 1-3 журнала «Поиски» // Архів УСБУ ОО. — Спр. 24444-П. — Т. 6. — 410 с.

Надійшла до редакції 01.10.2019 р.